

УДК 811: 792.082=512.161

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРУ В НЕУСПІШНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ)

Цимбал К. В.

У даній роботі розглядається гендер як прагматичний фактор виникнення комунікативних невдач між комунікантами. Звертання до усного діалогічного мовлення між представниками різних статей дозволяє прослідкувати, як гендер комунікантів постає у вигляді суттєвої риси комунікації, яка визначає вибір форм та засобів адресації повідомлення, а також його інтерпретації.

Ключові слова: комунікативні невдачі, гендерний конфлікт, мовна особистість, гендер комунікантів, лінгвістична гендерологія, лінгвопрагматика.

Вступ. Сучасна лінгвістика характеризується інтенсивним розвитком нових напрямків, оснований на принципі антропоцентризму. Згідно з цим принципом в центрі наукових досліджень постає людський фактор, тобто усі індивідуальні характеристики мовної особистості, в тому числі її приналежність до тієї чи іншої статі, яка відіграє основну роль в соціальній, культурній та когнітивній орієнтації людини. Дана робота присвячена дослідженню проблеми гендеру комунікантів в неуспішних діалогах, при цьому гендер розглядається, як прагматичний фактор комунікативних невдач.

Актуальність дослідження визначається недостатнім вивченням комплексу проблем, пов'язаних із гендерними проблемами текстів різних сфер спілкування в турецькій мові. Активний розвиток гендерних досліджень в останні роки потребує звернення до всіх аспектів комунікативної взаємодії, в тому числі до питання гендеру як прагматичного фактору комунікативних невдач.

Метою роботи є дослідження аспектів взаємодії та взаємовпливу комунікантів одне на одного з огляду на гендерний аспект їхньої комунікативної поведінки.

Нагадуємо, що на відміну від української мови в турецькій мові немає категорії роду. Турецька мова не має розподілу іменників за родами, тому у відношенні особи з метою розрізнення роду-статі використовується категорія статі, яка виражається лексичним способом та визначається лексичним значенням самого слова або синтаксичним способом, коли приналежність особи до статі визначається за допомогою спеціальних слів. Проте в даній роботі нас цікавить комунікативно-прагматичний підхід до аналізу гендеру адресата як фактора, що визначає формування висловлювання та вибір мовних засобів для оптимального впливу на нього, а також ролі гендеру в неуспішній комунікації.

Поняття «гендеру» увійшло в сучасну лінгвістичну парадигму набагато пізніше, ніж в інші гуманітарні науки. Перші праці в даній галузі виникли на Заході, а перші системні описи чоловічих та жіночих особливостей мовлення були зроблені на базі мов із германської та романської мовних груп (Homberger [1]; Payne [2]; Staley [3]). Що стосується вітчизняної лінгвістики, то перші регулярні дослідження з цієї тематики почали проводитися тільки в кінці 80 – на початку 90 років, і з сере-

дини 90-х почали стрімко розвиватися, тому зараз ми говоримо про появу ще однієї галузі вітчизняного мовознавства – *лінгвістичної гендерології* (або *гендерної лінгвістики*). У даному напрямку необхідно відмітити внесок таких вітчизняних (російських) лінгвістів, як Горошко [4], Городнікова [5], Картушина [6], Кириліна [7], Пушкарьова [8], Троїцька [9] Халеева [10], ін. Гендерні дослідження в лінгвістиці розвиваються дуже інтенсивно та привертають все більшу увагу вчених своєю перспективністю. Не дивлячись на появу нових робіт, присвячених аналізу комунікативних невдач, їх гендерний аспект в турецькій мові досить залишається однією з найменш досліджених галузей лінгвістичної науки.

Термін *гендер*, таким чином, використовувався для опису соціальних, культурних, психологічних аспектів «жіночого» в порівнянні з «чоловічим», тобто «у виділенні всього, що формує риси, норми, стереотипи, ролі, типові та бажані для тих, кого суспільство визначає як жінок та чоловіків» [8, с. 16]. І іншій трактовці більш широким поняттям є *гендер*, що об'єднує біологічну та соціальну стать: «Гендер – свого роду міждисциплінарна інтрига, в основі якої переплітаються багато наук про людину, про її не тільки біологічну, але й соціально та культурно зумовлену специфіку, інтригу як сукупність обставин, подій та дій, в центрі яких знаходиться людина, особистість» [10, с. 9]

Отже, гендер або соціокультурна стать людини – це сукупність соціальних сподівань та норм, цінностей та реакцій, які формують окремі риси особистості. Як і в багатьох інших культурах, у турецькій культурі гендер тісно пов'язаний з біологічними та анатомічними ознаками людини та набуває характеру нормативності. Важливу роль у розвитку та підтримці гендерної системи відіграє свідомість людей. Конструювання гендерної свідомості відбувається через розповсюдження та підтримку соціальних та культурних стереотипів, норм та правил.

Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики ставить в центр уваги людину, яка відображається у мові та використовує мову. Лінгвістика відстоює уявлення про людину, здатну до комунікації, про мовну особистість: це структура особистості, що є загальною для усіх членів суспільства та формується під впливом соціального середовища (Караулов [11]; Прохоров [12]).

Визначною рисою радянської, а потім російської та української (Базилів [13]; Холод [14]) лінгвістичної гендерології можна також назвати виражену практичну направленість дослідження чоловічого та жіночого мовлення.

Дослідники лінгвістичної прагматики почали акцентувати увагу на позиції мовця по відношенню до адресата, його комунікативних намірах, способах їх мовного вираження, стратегіях і тактиках комунікантів для досягнення ними певної мети. Н. І. Формановська пише: «...комунікативно-прагматичний підхід до мови розставляє нові акценти і в характеристиках мовних та мовленнєвих одиниць, і в самому виділенні таких одиниць. Виникає глобальний напрям, що називається комунікативною лінгвістикою, або лінгвістикою спілкування» [15, с. 23]. Учений відмічає, що в центрі лінгвістичної прагматики знаходяться обидва комуніканти, адресант та адресат спілкування. Дослідниця вводить поняття «смислу мовця» та «смислу адресата», розуміючи під ними установки, інтенції, ілюктивні сили, явні та скриті наміри мов-

ця, можливості та способи інтерпретації явних та скритих намірів адресатом, перлокутивний ефект [15, с. 33].

В центрі сучасної лінгвістичної прагматики інтерес до гендерних параметрів особистості стає все більш інтенсивним. На думку гендерологів, інтерес був викликаний як зміною наукової парадигми (перехід від структуралізму до прагматики), так і змінами в соціальному середовищі [7, с. 15-20]. Т. Г. Копанева вказує на особливу роль дослідження гендеру як параметра, що розділяє суспільство на дві макросоціальні групи, в умовах швидкого розвитку інформаційних процесів та підвищення ролі мови в суспільстві [16, с. 15]. Як відмічає автор, в наш час «дослідження механізмів гендерної комунікації, її структури та ролі в сучасному суспільстві дозволяє використовувати результати даного дослідження в якості вироблення практичних способів, форм та технологій ефективного ведення соціального діалогу» [16, с. 15].

Отже, повертаючись до ефективності спілкування, нагадаємо, що ефективним прийнято називати оптимальний спосіб мовленнєвого спілкування, який є успішним, гармонійним, корпоративним. При його вивченні розглядаються шляхи створення мовленнєвого комфорту для учасників комунікації, засоби та способи, що використовуються комунікантами для забезпечення гармонійного спілкування. Оскільки, як було зазначено вище, існують певні фактори, що порушують гармонійне спілкування, спричиняють непорозуміння та викликають негативні емоційні та психологічні стани співрозмовників, то мова йде саме про комунікативні невдачі, або, як їх визначають різні дослідники, «комунікативний збій» (Падучева [17]), «комунікативна невдача» (Городецький, Кобозєва, Сабурова [18]; Земська, Єрмакова [19]), «комунікативні девіації» (Бацевич [20]), мовленнєвий конфлікт тощо. Ці явища вказують на негативне поле комунікативної взаємодії. Для позначення різних збоїв та непорозумінь в ході мовленнєвого спілкування ми користуємося термінами «неуспішна комунікація» та «комунікативна невдача», під якими розуміється повне або часткове нерозуміння висловлювання партнером комунікації, тобто нездійснення або неповне здійснення комунікативного наміру мовця та нанесення негативного емоційного ефекту.

Гендерний конфлікт через категорії домінування та влади є одним із базових основ соціальної стратифікації. Ключовим у визначенні гендерних протиріч в Туреччині є не так різниця у статусах, ролях чи інших аспектах взаємодії чоловіків та жінок, скільки на рівні авторитетності, впливу та підкорення, що затвердилися в даному історичному суспільстві через гендерні ролі та відносини. На прикладі побутового діалогу можна прослідкувати ієрархію відносин між чоловіком (Бурханом) та жінкою (Макбуле), які нещодавно заручилися («Avtupa Yakasi»):

- *Burhan Bey, verin yardım edeyim.*
- *Ya, Makbule, çekil! Burada erkekler iş yapıyoruz, görmüyor musun!*
- *Переклад*
- *Пане, Бурхане, дайте допомогу.*
- *Та, Макбуле, відійди! Тут чоловіки справою займаються, не бачиш?*

В даному комедійному серіалі на прикладі відносин між даними персонажами відображається алегоричне втілення ідеї висміювання ієрархії відносин між чоловіками та жінками за допомогою лексичних та граматичних засобів (звертання на «Ви», спо-

нукальний стан, тощо), а також за допомогою прагматичних засобів (з боку жінки – вираження поваги та намір допомогти, з боку чоловіка – мета довести свою самостійність та відсутність потреби у допомозі, тим паче представниці «слабкої статі»).

Проте характеризувати різницю в поняттях взаємодії статей або гендерних протиріч уже недостатньо. Підхід до аналізу гендерної різниці при конфліктологічному підході передбачає соціокультурний аналіз. Історичні умови, що змінили зміст гендерних відносин в ХХ ст. у світі, а відповідно, і в Туреччині, привели до конфлікту старих культурних норм (властивих традиційному, ісламському, патріархальному суспільству) та нових, що привело до так званого культурного шоку. Тому з іншого боку вихід певної частини турецьких жінок із приватного (сімейного) культурного середовища в зовнішнє, традиційно пов'язане з чоловічим, середовище привело до зміни норм, цінностей, моделей, взірців поведінки як жінок, так чоловіків.

Розглянемо діалог із фільму «Yaprak Dökümü», ситуацію, в якій немолодий чоловік (Нітхат) в силу обставин познайомився із молодою жінкою (Ферхунде, що представилась як Нурдан), яка йому сподобалась, та наступного дня намагається запросити її на побачення, використовуючи предмет їхнього вчорашнього знайомства, а саме будинок батька колишнього чоловіка Ферхунде, який сім'я була змушена продати та який нещодавно придбав Нітхат. Прийшовши до будинку, Ферхунде зустрів теперішнього хазяїна, який подумав, що жінка теж зацікавилась будинком. Отже, розмова по телефону наступного дня:

Ferhunde.: Efendim Nihat bey,

Nihat.: Günaydınlar, Nurdan Hanım.

F.: Günaydın.

N.: Numaramı kaydetmişsiniz demek. Çok memnun oldum.

F.: Buyurun

N.: Sabah sabah rahatsız ettiysem özür dilerim. Ben şey diyecektim. Ben her sabah yürüyüş yaparım sahilde. Gene yaptım da. Bir iki yer gözüme çarptı. Diyorum ki. Buluşsak, önce güzel bir kahvaltı yapsak. Sonra gidip evlere baksak. Olur mu acaba?

F.: Kusura bakmayın. Bugün eşimin bulduğu yerlere bakmaya gideceğiz.

N.: Ya...Tüf.. Benim de tuzum olur diye düşünmüştüm ama. Yani bilmiyordum. Ay Allah ya. Kusura bakmayın.

F.: İyi günler.

N.: Başka bir niyetim yoktu. Yanlış anlaşılmasın. Tamamen yardımcı olmak için. Sizin de işiniz görülsün. İnsaniyet namına.

F.: Anladım. İyi günler.

N.: Size de yengem. Beyefendi ağabeyimize hürmetler.

Переклад:

Ферхунде: Слухаю, пане Нітхате

Нітхат: Доброго ранку, пані Нурдан.

F.: Доброго ранку.

N.: Мій номер записали, значить. Дуже приємно.

F.: Слухаю..

N.: Пробачте, якщо потурбував вас з самого ранку. Я от що хотів сказати. Я щоранку прогулююсь по набережній. От знову вийшов. І мені приглянулися декілька

місце. *От і кажу, аби нам зустрітися, спочатку поспідати, потім піти подивитися будинки... Це можливо?*

F.: Пробачте. Сьогодні ми підемо дивитися будинки, які знайшов мій чоловік.

N.: Яя... хмм.. А я подумав, що зможу допомогти, але.. Тобто, я не знав.. О, Боже... Пробачте.

F.: До побачення.

N.: У мене не було іншого наміру. Не зрозумійте неправильно. Тільки з метою допомогти... Щоб і ви вирішили свої справи. З метою гуманності.

F.: Зрозуміла. До побачення.

N.: І вам також, невістко. Моє шанування панові вашому чоловікові.

У діалозі спостерігається комунікативна невдача, оскільки чоловік, не зважаючи на акцентування своїх добрих намірів показати будинки, все ж обрав невідповідну стратегію розмови та проявив зацікавленість партнеркою з комунікації, як жінкою, яка, в свою чергу, відмовила, даючи зрозуміти, що одружена, таким чином використавши неправдиву інформацію. За контекстом нам відомо, що Ферхунде цікавиться справами сім'ї свого колишнього чоловіка та причинами й умовами продажу будинку, проте вона не згодна дізнатися деталі від чоловіка, що проявив до неї зацікавленість. Більш того, якщо контакт з цим чоловіком стане відомим, то це в умовах турецького суспільства дискредитує її перед сім'єю колишнього чоловіка.

В наступному діалозі чітко спостерігається природна жіноча реакція на обставини, що склалися, з проявом чуттєвості, емоційності, оціночності, страху. Молода подружня пара Джем та Неджла («Yaprak Dökümü») з метою віддалитися від сімейних проблем та трохи перепочити вирішили провести коротку відпустку на європейських гірськолижних курортах, заїжджаючи до сестри Джема Селін, що навчається у Швейцарії. Проте між Неджлою та молодшою сестрою Джема існує конфлікт, що є причиною занепокоєння Неджли:

Cem: Ne oldu?

Necla: Niye önce İsviçre'ye gidiyoruz? Seline dönüşte uğrayacaktık hani.

C: Kızın ders programı uymadı, ne yapalım. Sonuçta iki gün kalacağız onun yanında. Ha önce uğramışız ha sonra. Ne fark eder?

N: Doğru, her iki durumda da burnumdan getirecek nasılsa.

C: Ne oluyor sana, Necla?

N: Selinle şu sıra karşılaşmak istemiyorum.

C: Ya yapma bunu şimdi. O benim kardeşim. Kendi kendini saçma sapan doluruyorsun.

N: Başıma geleceklerini biliyorum da ondan. Laf sokuşturacak, sinirimi bozacak yine. Bakma öyle. Bana yaptıklarını unuttum daha.

C: Onun da unuttukları var, benim de. Ama ikide bir gündeme getirip sıcak tutmuyoruz. Unutmaya çalışıyoruz.. Sen de öyle yap.

N: Çalışıyorsun... Ama pek başardığı söylenemez senin de. (kapıdan çıkıyor)

Переклад:

Джем: Що трапилось?

Неджла: Чому ми спочатку їдемо до Швейцарії? Ми ж мали заїхати до Селін на зворотному шляху!

Д.: У дівчини незручний розклад уроків, що ж поробиш. В результаті все одно будемо у неї два дні. Раніше заїхали чи пізніше. Яка різниця?

Н.: Правильно, в будь якому випадку вона зіпсує настрій.

Д.: Що з тобою коїться, Неджла?

Н.: Я не хочу зараз зустрітися із Селін.

Д.: Не поведься так зараз! Вона моя сестра. Ти сама себе даремно налаштуєш на погане.

Н.: Я знаю, що станеться, тому так. Вона знову буде обмовляти мене, псувати мої нерви.... Не дивись так! Я ще не забула все те, що вона мені зробила.

Д.: І у неї є те, що вона не забула, і у мене. Але ми не виносимо це періодично на розсуд, не згадуємо про це. Намагаємося забути. І ти теж так роби.

Н.: Намагаєшся... Проте не можна сказати, що успішно (виходить із кімнати).

Як бачимо, реакція чоловіка в якості логічної, конструктивної, холоднокрової відповіді на збуджений емоційний стан дружини з метою запобігти виникненню сварки приводить до припинення розмови з чітко вираженим негативним ефектом для обох сторін, оскільки, жіноча імпульсивність, емоційність та чуттєвість не дозволяють їй розсудливо чинити в даній ситуації, тому жінка переводить негатив на чоловіка, завершуючи розмову, виходячи із кімнати ображеною.

Висновки. Отже, одним із актуальних завдань прагмалінгвістики та соціолінгвістики на сьогоднішній день є перевірка на матеріалі різних мов існуючих досліджень про характеристики гендерних проявів у спілкуванні. Гендер комунікантів є суттєвою характеристикою комунікації, що визначає вибір форм та засобів адресації та інтерпретації повідомлення. Даною роботою ми намагалися заповнити прогалину в комплексному питанні специфіки гендерної комунікативної поведінки з огляду на успішність комунікації в межах гендерних стереотипів, соціальних норм турецького суспільства. Перспективою подальших досліджень гендеру комунікантів нам вбачається глибше вивчення комунікативних конфліктів та способів їх вирішення, досліджуючи усне мовлення.

Список літератури

1. Homberger D. Männersprache-Frauensprache: Ein problem der Sprachkultur? [Text] / Muttersprache, 1993. – S. 89-112.
2. Payne F.D. «Masculinity», «Femininity» and the Complex Construct of Adjustment [Text] / Sex Roles, 1987. – Vol. 17. – P. 359-374.
3. Staley C. Male-Female Use of Expletives: A Heck of a Difference in Expectations [Text] / Anthropological Literature, 1978. – Vol. 20. – P. 367-380.
4. Горощко, Е. И. Пол, гендер, язык [Текст] // Женщина. Гендер. Культура. - М., 1999. - С. 98-110.
5. Городникова, М. Д. Гендерный аспект обращения как фактор речевого регулирования [Текст] / Гендер как интрига познания. Сб. статей / Московский государственный лингвистический университет. Лаборатория гендерных исследований. - М.: изд-во "Рудомино", 2000. - С. 81-92.
6. Картушина, Е. А. Гендерные аспекты фразеологии в массовой коммуникации [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Картушина Е.А. ; Удмурт. гос. ун-т. – Ижевск, 2003. – 21 с. Шифр НББ: 2АД102316.
7. Кирилина, А. В. Гендерные исследования в зарубежной и российской лингвистике [Текст]. (Философский и методологический аспекты) / Общественные науки и современность, №4, 2000. - С. 139
8. Пушкарева Н. Л. Зачем он нужен, этот гендер? [Текст] / Социальная история 1998/1999. М., 1999. - С. 155-177.

9. Троицкая, О. Г. Гендерные особенности коммуникации [Текст]// Проблемы межкультурной коммуникации. Иваново, ИГХТУ, 2000. – С. 374-380.
10. Халева, И. И. О гендерных подходах к теории обучения языкам и культурам [Текст] / Известия Российской Академии Образования. - 2000. - № 1 - С.11-18.
11. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность [Текст]. – М., 2007. - 264 с.
12. Прохоров, Б. Б. Экологическая экспертиза - источник конфликтов и путь их преодоления [Текст] / Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. Вып. 15. М., «Феникс», 1999. - С.177-204.
13. Базылев, В.Н., Сорокин, Ю.А. Феминолект и маскулинолект: модусы существования [Текст] / Пол и его маркировка в речевой деятельности / Под ред.Е.Н.Шовгеля. - Кривой Рог: МИЦ ЧЯКП, 1996. - С. 4-18.
14. Холод, А. М., Речевые картины мира мужчин и женщин [Текст]. - Днепропетровск: Пороги, 1997. - 229 с.
15. Формановская, Н. И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения [Текст]: Учеб. пособ. / Н.И.Формановская. – М.: Ин-т рус. яз. им. А.С.Пушкина, 1998. – 291 с.
16. Копанева, Т. Г. Гендерный аспект языка и коммуникации [Текст] : (соц.-филос. анализ) : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Т. Г. Копанева . - Ростов н/Д, 2003. - 27 с.
17. Падучева, Е. В. Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Кэрролла [Текст] / Семиотика и информатика, вып.18, М.: ВИНТИ, 1982. – С. 76-119.
18. Городецкий, Б. Ю. К типологии коммуникативных неудач [Текст] / Б. Ю. Городецкий, И. М. Кобозева, И. Г. Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний: Сб.ст. – Новосибирск, 1985. – С. 64-78.
19. Ермакова, О. П., Земская Е. А. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) [Текст] / Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект. М., 1993. – С.30-65
20. Бацевич, Ф. С. Основи комунікативної девіатології [Текст]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2000. – 237 с.

Цимбал К.В. Проблема гендера в неуспешной коммуникации (на примере турецкого языка)

В данной работе рассматривается гендер как прагматический фактор возникновения коммуникативных неудач между коммуникантами. Обращение к устной диалогической речи между представителями разных полов позволяет отследить, как гендер коммуникантов выступает в виде существенной особенности коммуникации, опережающей выбор форм и средств адресации сообщения, а также его интерпретации.

Ключевые слова: коммуникативные неудачи, гендерный конфликт, языковая личность, гендер коммуникантов, лингвистическая гендерология, лингвопрагматика.

Tsybmal K.V. The problem of gender in unsuccessful communication (for example on the Turkish language)

This article examines gender as a pragmatic factor in the emergence of communication failures between participants of communication. Referring to verbal dialogue between representatives of different sex allows to follow up how gender of interlocutors appears as the essential feature of communication, which determines the choice of forms and means of addressing the message and its interpretation.

Key words: communication failure, gender conflict, linguistic identity, gender of communication participants, linguistic genderology, linguopragmatics.

Статья поступила в редакцию 27.08.2009 г.